

Conscience-Stoet

ANTWERPEN, 11-15-18 AUGUSTUS 1912

GEDENKENIS

Cover brochure *Conscience-Stoet*, Antwerpen, 11-15-18 augustus 1912. *Gedenkenis*.
[ADV, D1523(5)]

De glans van het verleden, het recht op het heden.

Over het eerste eeuwfeest van Conscience

GERMA GREVING & JO TOLLEBEEK

Op een zomeravond in 1912 lokten klokgelui en bazuingeschal de inwoners van Antwerpen naar de Grote Markt. Op 10 augustus van dat jaar werd met een wervelende 'burgerlijke aftocht' een feestweek ingezet waarin de trots van Vlaanderen werd gevierd en herdacht, de man die – zo wilde ook toen al het cliché ("*hoe dikwijls nog, oh! Goden!*") – zijn volk had leren lezen.¹ De viering van de honderdste geboortedag van Hendrik Conscience (1812-1883) zou zich in de zomermaanden van Brussel en Gent naar Leuven en Luik verspreiden en ook in kleinere steden als Blankenberge, Vilvoorde en Turnhout, en in het Frans-Vlaamse Roubaix weerklank vinden. Maar de feesten in Antwerpen overtroffen alle andere vieringen, zowel in grootsheid als in duur. De stad beschouwde haar 'roemweerdige zoon', die nu door het hele land werd herdacht, als een nieuwe parel aan haar erekroon, naast de schilders Pieter Paul Rubens, Antoon van Dyck en Jacob Jordaens.²

Van 11 tot 18 augustus toonde de stad zich in haar mooiste gedaante. Een enorme zegeboog tooide de De Keyserlei, na een oproep van de middenstandsvereniging Antwerpen Vooruit hadden vele winkeliers hun etalages versierd en wanneer de duisternis inviel, lichtte de stad op met elektrisch licht. Overal zag men Consciences gezicht: "*Conscience van kaas, Conscience van peperkoek, Conscience van zeep, Conscience van boter*". Er leek een ware Conscience-manie te zijn uitgebroken. Waar een banketbakker zijn uit suiker vervaardigde *Loteling* aanpreef, waagde een kapper zich aan een vergelijking tussen Consciences schrijfkunst en de eigen knipkunsten ("*ieder kan zijn meester zijn in zijn gild*") en liet een antiekhandelaar

1. Het materiaal voor dit artikel berust in hoofdzaak in het Letterenhuis (Antwerpen), C34: Archief Hendrik Conscience, dossier 1912. Voor het citaat: Conscience und kein Ende, in: *Algemeen Handelsblad*, 12 augustus 1912.
2. Antwerpen aan Conscience, in: *Carolus. Het Weekblad van de Vlamingen*, 15 augustus 1912. Over de faam van de oude meesters in de negentiende en vroege twintigste eeuw: *De roem van Rubens*, Antwerpen, 1977 en *Na & naar Van Dyck. De romantische recuperatie in de 19de eeuw*, Antwerpen, 1999.

een leger Congolese afgodsbeeldjes uitdossen als trouwe vereerders van de grote schrijver.³

De volkse feestelijkheden kregen een pendant in herdenkingsmanifestaties met een meer bezinnend karakter. De vele redevoeringen die op de Grote Markt en in de zalen van de Koninklijke Maatschappij van Dierkunde en van de Koninklijke Harmoniemaatschappij werden uitgesproken, bevatten een reflectie op leven en werk van Conscience én op zijn verbondenheid met de Vlaamse ontvoogdingsstrijd. Bijna dertig jaar na Conscience overlijden dwong de viering elke spreker positie aangaande diens erfenis te kiezen. Sommigen namen daarbij meer afstand dan anderen. Voor deze critici was Conscience eeuweest een keerpunt, van een oud romantisch discours naar een meer eigentijdse opvatting van de literatuur. Het jaar 1912 is zodoende uitgeroepen tot een *ouverture*, de *ouverture* van het modernisme, de start van een heroriëntatie van de Vlaamse letteren en van nieuwe ambities aangaande de rol van de literatuur in een modern en radicaler Vlaamse beweging.⁴

Toch klonk in deze opmaat naar vernieuwing en modernisering nog nadrukkelijk het traditionele idioom van de 'lange negentiende eeuw' door. Het eerste eeuweest van Conscience illustreerde niet alleen een breukvlak van twee eeuwen,⁵ maar toonde ook de complexiteit van wat Jan Assmann *kulturelles Gedächtnis* heeft genoemd.⁶ De Antwerpse viering was een verzameling manifestaties van een herinneringscultuur waarin een gemeenschappelijke herinnering werd bewaard en doordacht ten einde haar over te dragen op de volgende generaties. Tegelijkertijd hield zij een zoektocht naar een collectieve identiteit in, een identiteit die in het verleden werd verankerd, maar juist in het heden werd geschapen en herschapen, vaak met het oog op een nieuwe toekomst. Het eeuweest van Conscience toonde met andere woorden een samengaan van behoud en vooruitgang, van traditie en vernieuwing.

HET HEILIGDOM VAN DE HERINNERING

Een blik op *Eenig volledig programma der Conscience- en Gemeentefeesten en der Wereldberoemde Processie van O.L.V.* toont dat het eeuweest was ingebed in een groter geheel van feestelijkheden. De honderdduizenden bezoekers die tussen 10 en 18 augustus 1912 nieuwsgierig naar Antwerpen trokken, konden genieten van een ruim aanbod aan concerten, toneelvoorstellingen, sportwedstrijden, prijsvluchten voor duiven en andersoortig vermaak. De viering van Conscience was geconcen-

3. Conscience und kein Ende [...].
4. M. de Ridder, *Ouverture 1912. Literatuur en Vlaamse Beweging aan de vooravond van de Grote Oorlog*, Antwerpen, 2008.
5. Zie J. Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen. De westerse wereld rond 1900*, Amsterdam, 1976.
6. J. Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München, 1992, pp. 48-59.

treerd op de eerste zondag van de feestperiode, 11 augustus, maar in de loop van de week zouden enkele onderdelen van het programma worden hernomen. Een speciaal opgerichte Consciencecommissie, bestaande uit vertegenwoordigers van de voornaamste maatschappijen en verenigingen van de stad en de omliggende gemeenten en van de provincie en het rijk, was belast met de organisatie en de uitvoering van de evenementen van de 'Conscience-dag'. Zij kon zich verlaten op velerlei herdenkingstradities in binnen- en buitenland.

In het Europa van de negentiende eeuw hadden dergelijke tradities zich vaak rond een schrijver gevormd. Die schrijver gold dan als het 'gezicht van de natie' en als de vormgever bij uitstek van de *imagined community* die de nationale gemeenschap was. Zo pronkte Engeland met William Shakespeare (1564-1616), Schotland met Robert Burns (1759-1796), Ierland met Thomas Moore (1779-1852), Spanje met Miguel de Cervantes (1547-1616), Portugal met Luís de Camões (1524-1580) en Italië met Alessandro Manzoni (1785-1873). Duitsland vierde Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) en Friedrich Schiller (1759-1805), Frankrijk Victor Hugo (1802-1885), Hongarije Ferenc Kazinczy (1759-1831) en Rusland Alexander Pushkin (1799-1837). Hun persoon werd vereerd, hun werk werd steeds opnieuw herdrukt en door schilders verbeeld.⁷ Tussen al die nationale schrijversculden bestonden parallelle ontwikkelingen en overdrachten, maar ook verschillen. De ene herdenkingstraditie bijvoorbeeld groeide *bottom up*, de andere werd *top down* georganiseerd.

België – of misschien beter gezegd: Vlaanderen – verkoos Conscience, opvallend genoeg niet om de literaire kwaliteiten van zijn werk, waarop velen zowel in de negentiende als in de twintigste eeuw nogal wat kritiek hadden.⁸ Het waren veeleer de immensiteit van zijn oeuvre en zijn engagement in de 'Vlaamse zaak' die bepaalden dat Conscience al vóór zijn dood publiekelijk werd gelauwerd. In 1881 werd in Brussel de verschijning van zijn honderdste boekdeel gevierd, waarbij de Antwerpse dichter Jan Van Beers aankondigde dat er in de geboortestad van de schrijver een standbeeld voor hem zou worden opgericht, voor één van de gevels van de nieuwe stadsbibliotheek, gelegen aan het Jezuïetenplein, dat voortaan 'Conscienceplein' zou heten. Lang kon Conscience niet van deze huldebetogingen genieten. Toen het standbeeld van de hand van Frans Joris in 1883 werd onthuld, lag hij al vast gekluisterd op zijn ziekbed; een maand later overleed hij.

De cultus die zich in de eerste dertig jaren na de dood rond Conscience vormde, omvatte in de eerste plaats een jaarlijkse bloemlegging op zijn graf door de Vlaamsche Wacht, een in 1878 opgerichte flamingantische vereniging zonder partijpolitieke kleur. Daarnaast waren er de wat grotere herdenkingen bij de jubilea

7. Zie onder meer J. Martineau e.a., *Shakespeare in art*, Londen-New York, 2003; C. Alvar e.a., *La imagen del Quijote en el mundo*, Barcelona-Madrid, 2004 en *Il Manzoni illustrato*, Milaan, 2006.
8. T. Verschaffel, De kwade faam van Hendrik Conscience, in: *Ons Erfdeel*, jg. 44, 2001, pp. 553-569.

van Consciences overlijden: in 1893, in 1903 en in 1908. Tijdens deze herdenkingen werden toespraken gehouden waarin het leven van de schrijver werd gememoreerd, brachten orkest en koor muzikale hulde en werd in optocht naar het graf getrokken. Als *figure of memory* doorliep Conscience dezelfde carrière als bijvoorbeeld Walter Scott (1771-1832): van biografieën en andersoortig papieren eerbetoon tot verankering in steen en marmer, met als hoogtepunt: het eeuwfeest.⁹

Hét culminatiepunt van Consciences eeuwfeest werd gevormd door een praalstoet. Juist dat programmaonderdeel toonde hoezeer het romantische idioom doorleefde: een dergelijke praalstoet was in het negentiende-eeuwse België, terugrijpend op oudere tradities, een wezenlijke component van nationale feesten en jubilea geworden.¹⁰ Bij de grote herdenking van de eedaflegging van koning Leopold I in 1856 was een optocht van praalwagens door de hoofdstad getrokken waarin in negen episodes – één per provincie – het vaderlandse verleden was verbeeld.¹¹ In 1905, zeven jaar vóór het eeuwfeest van Conscience, was de vijfenzeventigste verjaardag van de nationale onafhankelijkheid op gelijkaardige wijze gevierd: opnieuw was Brussel getuige geweest van een 'geschiedkundige en zinnebeeldige stoet' waarin de grote momenten van de vaderlandse geschiedenis waren geëvoceerd. Die mise-en-scène was overigens niet alleen het werk van behoudsgezinde kunstenaars geweest; ook de symbolist Fernand Khnopff had een deel van de stoet ontworpen.¹²

Voor het Consciencefeest riep het Antwerpse stadsbestuur het Verbond der Vlaamsche Maatschappijen op deel te nemen aan een 'kunststoet' waarin "*de beste en strengste opvatting*" van de werken van de schrijver het voorwerp van een wedstrijd zou vormen.¹³ De tien toon-, toneel- en letterkundige maatschappijen en nijverheidsverenigingen die het Verbond vormden, selecteerden voor de cortège elk één van Consciences romans – van *Hlodwig en Clothildis* (De Morgenstar) tot *De Leeuw van Vlaenderen* (Hoop en Liefde) – om die vervolgens in beeld te brengen. De Koninklijke Rubenskring vormde hierop een uitzondering: zij koos de 'Verheerlijking van Hendrik Conscience' als thema van haar wagen.¹⁴

9. A. Rigney, *The afterlives of Walter Scott. Memory on the move*, Oxford, 2012.
10. T. Verschaffel, *Het verleden tot weinig herleid. De historische optocht als vorm van de romantische verbeelding*, in: J. Tollebeek, F.R. Ankersmit & W.E. Krul (red.), *Romantiek en historische cultuur*, Groningen, 1996, pp. 297-320.
11. Voor een recente beschrijving van deze feesten, inclusief een *re-enactment* van de eedaflegging zelf: G. Deneckere, *Leopold I. De eerste koning van Europa*, Antwerpen, 2011, pp. 552-560.
12. *De Belgische Illustratie, uitgegeven ter gelegenheid der 75ste verjaring onzer nationale onafhankelijkheid (Album der Jubelfeesten van het jaar 1905)*, Brussel-Antwerpen, 1905, pp. 143-145 en 151-153.
13. J. Reynen, *Een blik op het verleden. Koninklijke Burgerkring van Antwerpen 1856 tot 1913*, Antwerpen, 1912, p. 60. Voor een overzicht van de Antwerpse maatschappijen: W. Schepmans, *Geschiedenis onzer maatschappijen*, Antwerpen, 1925.
14. Zie het overzicht in de brochure *Herinnering aan den Conscience Stoet 11, 15, 18 augustus 1912 met omstandige beschrijving van wagens en groepen en toelichting der onderwerpen*, s.l., 1912,

Zoals de historische optochten van de negentiende-eeuwse nationale jubilea de patriottische geest van de toeschouwers hadden moeten aanwakkeren, zo moest de Consciencestoet de feestgangers in staat stellen de grootsheid van de gevierde schrijver te vatten, zijn werken te leren kennen en – via die werken – de eigen geschiedenis te begrijpen. Om dat effect te bereiken werd de esthetiek die al in 1856 opgeld had gedaan, gehanteerd: het gevisualiseerde verleden diende op een historisch zo correct en nauwkeurig mogelijke wijze te worden voorgesteld opdat de toeschouwer zich in die voorbije wereld zou wanen. Alles wat die illusie zou kunnen verstoren, moest zoveel mogelijk aan zijn blikveld worden onttrokken. Of dat lukte, is een andere vraag: hoe konden mannen in wapenrok de toeschouwer de illusie geven zich in de middeleeuwen te bevinden – in een stadsbeeld vol tramsporen en elektrische bovenleidingen?¹⁵

Driemaal – op 11, 15 en 18 augustus 1912 – trokken de ridders, godinnen, Franse legertroepen en stoere vaderlandse strijders, op praalwagens, voorzien van de nodige attributen en begeleid door muziek van zowat alle componisten van de 'post-Benoitgeneratie',¹⁶ onder een dreigend wolkendek door de brede straten van Antwerpen. De Burgerkring, die *De Boerenkrijg* uitbeeldde, wist zelfs na – of misschien juist door – de scherpe tegenwind van 'liberalen en franskiljons' de ereprijs in de wacht te slepen: een diploma, een medaille en een geldprijs van 3 000 frank. De gekscherende Franse republikeinen, dansend op de ruïnes van een kerk rond de godin van de Rede, riepen bij een correspondent een verontwaardigde reactie op: *"Treffend zien wij den benarden toestand voorgesteld waarin het Fransche schrikbewind ons stortte: het is puin, het is brand, het is bloed vooral."* In een serie *tableaux vivants* leidde het verhaal van de nederlaag van de boerenstrijders naar hun uiteindelijke verheerlijking: *"Nooit greep iets zo diep in de ziel als dit symbolum der verlossing, schitterend in de zonnestralen, verheerlijkt door den moed dat het zelf ingaf."*¹⁷

De boerenstrijders stonden echter in de schaduw van de 'almachtige' Conscience, wiens verheerlijking het sluitstuk van de praalstoet vormde. Met behulp van een allegorische verzameling stukken had de Rubenskring de schrijver verbonden met de Schone Kunsten en bovenal met de stad Antwerpen. De vertoning deed zelfs koning Albert opstaan om de stoet én Conscience toe te juichen.¹⁸ Diezelfde koning prees in een toespraak Antwerpen omdat de stad de nationale leuze

bewaard in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen.

15. Vgl. over de twijfel aan het realistische karakter van de evocatie: Verschaffel, *Het verleden tot weinig herleid* [...], pp. 309-313 en M. de Ridder, *Ouverture 1912* [...], p. 14.
16. Over de muziek: J. Dewilde, *Conscience, de leeuw en een lusthof vol muziek ... Muzikale sporen van De Leeuw van Vlaenderen en zijn auteur*, in: E. Vanhoutte (red.), *De ene Leeuw is de andere niet. Zeven maal De Leeuw van Vlaenderen herlezen*, Antwerpen, 2002, p. 132.
17. Stoet, in: *Gazet van Antwerpen*, 12-13 augustus 1912.
18. De koninklijke familie te Antwerpen, in: *Het Handelsblad van Antwerpen*, 16 augustus 1912.

Prent van de praalwagen van Koninklijke Maatschappij De Burgerkring met als thema De Boerenkrijg, Antwerpen 1912.

Uit: *Conscience Stoet ingericht in 1912 ter viering der Honderdste Verjaring van den geboortedag des grooten Vlaamschen Schrijvers*, Antwerpen, s.d. [ADV, VD 30]

'Eendracht maakt macht' had waargemaakt: zij vierde vandaag zowel een Vlaming, Conscience, als een Waal, Auguste baron Lambermont, voor wie om zijn rol in de onderhandelingen met Nederland over de Scheldetol in 1863 een gedenkteken werd opgericht.¹⁹ Tot eenzelfde hoogte als Conscience zou Lambermont echter niet stijgen: meer dan een vermelding van de onthulling van het gedenkteken publiceerden de Vlaamse kranten niet.

De verering van de Vlaamse held daarentegen nam behalve door de praalstoet nog een tweede vorm aan: in het monumentale Hotel De Beukelaer aan de Minderbroedersrui ging op 10 augustus een aan Conscience gewijde tentoonstelling open. Deze expositie was vooral het werk van de pas aangestelde stadsbibliothecaris van Antwerpen, Emmanuel de Bom. Die had begin 1912 zijn vriend August Vermeylen al laten weten niets te zien in *"een stoet, waarin carnavalriddertjes zullen pronken, volgens motieven uit C's novellen"*; een *"letterkundige feestavond"* beloofde zoveel meer. Maar liever nog stak De Bom zijn tijd en energie in iets wat op termijn 'zijn' bibliotheek zou kunnen opwaarderen: een tentoonstelling van Conscience. De stad had al in 1899 de literaire bezittingen van de schrijver gekocht, daartoe gebracht door de krappe financiële situatie waarin Consciences dochter Marie verkeerde. Die bezittingen vulde De Bom nu aan met allerlei stukken uit particulier bezit.²⁰

Aan de samenstelling van de tentoonstelling lag ontegensprekelijk een enorme verzamelwoede ten grondslag: de sober uitgegeven catalogus, samengesteld door De Boms medewerkers Eugeen de Bock en Marten Rudelsheim, bevatte de beschrijving van niet minder dan 1155 stukken.²¹ De rubriek 'Conscience's werk' bijvoorbeeld toonde alle uitgaven die sinds 1838 van *De Leeuw van Vlaenderen* waren verschenen, evenals de manuscripten en drukproeven van vele van zijn boeken, die ook in uitgegeven vorm aanwezig waren en achter glas nauwelijks van elkaar te onderscheiden waren. De Bom had niets nagelaten *"om den geest van den grooten Vlaamschen verteller (...) onder zijn volk levendig te houden"*.²²

Consciences geest waarde inderdaad in elk vertrek van de tentoonstelling rond. In de ene kamer hingen portretten van de schrijver en zijn echtgenote, en lag correspondentie van de auteur uitgestald. In een andere vond de bezoeker een verzekeringspolis tegen brand en beeltenissen van Consciences poedels, Jan en Mouton. Een commentator onderschatte het effect van dat alles niet: *"Daar staat op de schoorsteen in een glazen kastje het door Pierre François Conscience [Hendriks vader] vervaardigde miniatuurschipje. Daar staat de oude leunstoel van den schrijver*

19. Vlaamsche redevoering van den Koning, in: *Het Handelsblad van Antwerpen*, 14-15 augustus 1912.

20. Zie G. Debergh, *Lof van het stof. Een geschiedenis van het AMVC - Letterenhuis*, Antwerpen-Amsterdam, 2008, pp. 34-58, citaat: 39.

21. *Hendrik Conscience Tentoonstelling 1812-1912. Catalogus*, Antwerpen, 1912.

22. *Ter inleiding*, in: *Hendrik Conscience Tentoonstelling 1812-1912 [...]*, ongepagineerd.

van 'Phantazij'. Daar is men bij Conscience."²³ De tentoongestelde voorwerpen konden de bezoeker klaarblijkelijk de illusie geven in de nabijheid van hun geliefde held te zijn. De degen die Conscience als arrondissementscommissaris had gedragen, de door de dichter Emanuel Hiel aan de tentoonstellers afgestane "wandelstok in bamboe, gekweekt in den tuin van het Museum Wiertz, door Conscience vervaardigd": hoe konden zij niét een historische sensatie bewerken?²⁴ De bezoekersaantallen logen er niet om: 11 augustus - 3 500 bezoekers, 12 augustus - 5 750, 13 augustus - 4 000, tot zondag 18 augustus - 5 200.

De praalstoet en de tentoonstelling bevestigden en onderstreepten de herinnering aan de schrijver Conscience en aan diens oeuvre. Zijn dochter Marie Antheunis-Conscience voegde daar in datzelfde feestjaar 1912 met haar biografische schets *Hendrik Conscience. Eenige bladzijden uit het leven mijns vaders* ook de herinnering aan 'den mensch' aan toe. In het voorwoord schreef zij lang gearzeld te hebben om dit boek te publiceren: "Was het mij wel toegelaten het heiligdom zijner herinneringen aan te raken?"²⁵ Marie was niet de enige die Conscience in een sacrale sfeer bracht. Op de tentoonstelling stonden leunstoel en inktpot als relikwieën opgesteld; een correspondent van *Het Handelsblad van Antwerpen* noemde één van de salons van het Hotel De Beukelaer "een heiligdom" waar "het tentoongestelde (...) tot het hart zal spreken".²⁶ In de praalstoet werd Conscience met grandeur boven eenieder verheven.

Zoveel was duidelijk: tijdens het eeuwfeest van Conscience werd gepoogd het verleden in al zijn glans op te roepen en vast te houden. De herinnering maakte de geschiedenis tot iets heiligs, iets dat blijvende trouw afdwong. En toch, er werden in die feestweek ook andere accenten gelegd.

ERFLATER EN OPDRACHTGEVER

Bijna drie decennia na de dood van Conscience kregen zijn erfgenamen de mogelijkheid zich op een groots opgezette wijze te manifesteren. Zij deden dat binnen de lijnen die door de Consciencecommissie waren uitgezet, en dus in het kader van een op het verleden gerichte herdenkingscultus. De commissie had immers bepaald dat de praalstoet op de 'Conscience-dag' zou worden gevolgd door een

23. Swing, De Conscience-tentoonstelling. Een rijke en prachtige show over het werk en het leven van den wijzen man, in: *De Nieuwe Gazet*, 11 augustus 1912.
24. Zie voor deze kwestie: J. Tollebeek & T. Verschaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse*, Amsterdam, 1992, pp. 13-36 (*De papegaai van Flaubert*).
25. M. Antheunis, *Hendrik Conscience. Eenige bladzijden uit het leven mijns vaders*, Leiden, 1912, ongepagineerd.
26. Verheerlijking van Conscience, in: *Het Handelsblad van Antwerpen*, 12 augustus 1912. Voor de werking van dergelijke wereldlijke relikwieën, zie onder meer W.H. Vroom, *Het wonderlid van Jan de Witt en andere vaderlandse relieken*, Nijmegen, 1997 (vgl. eerder van dezelfde auteur 'In tumulto gosico'. *Over relieken en geuzen in woelige tijden*, Nijmegen, 1992).

optocht van de volksmaatschappijen die de schrijver hulde wilden brengen. De uitnodiging werd massaal aanvaard: “*Van in-den vroege morgen regent het Vlamingen uit alle gewesten*”, zo noteerde een journalist die de toestroom in de stations had gezien.²⁷ Op de lijst voor de optocht bleken zich meer dan zeshonderd maatschappijen te hebben ingeschreven. Hun leden brachten echter niet alleen hulde aan Conscience; de optocht weerspiegelde ook, zo schreef een andere commentator, het “*aangroeiend stambewustzijn*” van het Vlaamse volk.²⁸

Dat bleek een ontwikkeling die niet alleen op het verleden, maar ook op de toekomst was gericht. De commissie was zich daarvan bewust. Een blik op de opening van de optocht leert dat zij de plaats van de verschillende groepen goed had overwogen, rekening houdend met de boodschap die elk van hen uitdroeg. In een diachrone compositie sloten de rederijderskamers, een Vlaamse standaarddrager te paard, de commissieleden en ‘de heeren redenaars’, en de studentenkringen aan bij de praalwagen van de Koninklijke Rubenskring, begeleid door zang en muziek. Als ‘achterban’ van Conscience vormden de rederijders (met de Antwerpse Violieren aan het hoofd) de belichaming en het grondbeginsel van de Vlaamse letteren. Het heden, de redenaars, bouwde voort op de traditie – om het estafettestokje door te geven aan de hoop voor de toekomst: de studentenkringen. Die hoop was gedifferentieerd in gezindheid én, opvallend, ook in taal: ook de Antwerpse sectie van de Fédération belge des Elèves des Athénées stapte mee op.²⁹

Die diversiteit, zo bleek uit het verdere verloop van de optocht, was eigen aan het hele Vlaamse volk. Naast het liberale Willemsfonds uit Aalst liep de Katholieke Jonge Wacht uit Zottegem, de arbeiders van Bell Telephone bevonden zich aan de zijde van het Antwerpsch Mannenkoor. Maar het streven was eensgezind: oudstrijders, toneelverenigingen, fietsclubs, fanfares, vrouwenbonden, turnkringen, federaties van werklieden – allen trokken samen op naar het Conscienceplein. Toen de optocht voorbij was, bevond het standbeeld van de gevierde zich als een klein scheepje op een zee van bloemen.

In eerste instantie manifesteerden de maatschappijen die aan de optocht deelnamen, zich nochtans niet als een collectief. Elk van hen pronkte integendeel met het eigen vaandel om de eigen aanwezigheid te beklemtonen. Uit verslagen van pas opgerichte maatschappijen blijkt hoe groot de symbolische waarde van een dergelijk vaandel was. Het duurde maanden, soms zelfs jaren vooraleer er genoeg geld was ingezameld om een vaandel aan te kopen of een eigen, met goudpapier beplakt doek te vervangen. De officiële onthulling van het vaandel, in aanwezigheid

27. Verheerlijking van Conscience [...].

28. De groote Consciencefeesten te Antwerpen, in: *De Vlaamsche Gazet*, 12 augustus 1912.

29. Zie de brochure *Conscience-dag te Antwerpen 11 augustus 1912*, s.l., 1912, bewaard in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen. Vgl. M. de Ridder, *Ouverture 1912* [...], pp. 25-26.

van vrienden, kennissen en andere maatschappijen, legitimeerde de maatschappij en bestendigde haar bestaan: mét vaandel bezat een maatschappij een identiteit, die ze kon uitdragen, en klaarblijkelijk ook voldoende financiële middelen om haar voortbestaan te garanderen.³⁰

Maar het waren niet alleen vandelens die in de optocht wapperden. In de betoging werden ook leuzen meegedragen, over Conscience en over zijn betekenis. Die waren wél de uitdrukking van een breder, collectief gedragen betoog. Sommige van deze leuzen waren vrij alledaags en neutraal: *“Heil den schrijver die men liefheeft door zijn werken”* (zoals de Nederlandse toneelspeler en -schrijver Rosier Faessen ooit had opgemerkt). Andere betroffen het karakter van de gevierde: *“Eenvoud en bescheidenheid zijn de kenmerken van waarachtige grootheid”* (Leopold I). Nog andere leuzen waren echter minder onschuldig. Zij onderstreepten het belang van de eigen – Vlaamse – taal in krachtige bewoordingen: *“En als een volk zijn taal versmijt, Dan raakt het ook zijn volks-aard kwijt”* (de Friese schrijver en voordrachtskunstenaar Waling Dijkstra). Of zij verwezen naar de onvoltooide strijd van de Vlaamse beweging: *“En mag, bij God, ons kampen ooit gelukken, Hij [Conscience] leerde ons eerst, niet langer laf te bukken”* (Pol De Mont).³¹ Zo evolueerde Conscience in de loop van de optocht van een literaire grootheid tot een leermeester in een nog onvoltooide emancipatiestrijd.

Tegenover deze optocht van ‘stomme erfgenamen’, die weliswaar leuzen met zich meedroegen, maar zich verder niet als een uitgesproken kracht in een ontvoogdingsstrijd opstelden, stonden zij die een podium vonden en daar nu onbeschroomd het woord namen. Op de ochtend van de ‘Conscience-dag’ vonden immers ook twee ‘plechtige feestsittingen’ plaats, waar niet alleen muziek werd uitgevoerd, maar waar ook werd gesproken. In de feestzaal van de Zoo was de jonge René De Clercq, dichter en leraar aan het Gentse atheneum, de centrale spreker; in de Grote Zaal van de Koninklijke Harmoniemaatschappij voerde de twintig jaar oudere Pol De Mont, conservator van het Antwerpse Museum voor Schone Kunsten, het woord. Beiden staken in hun toespraak de loftrumpet op ‘vader’ Conscience, maar beiden deden dit ook om een hoger streven te ondersteunen.³²

Het vertoog waarin Conscience als ‘vader’ werd aangeduid, was al ouder. Het ging terug tot de huldebetuigingen van 1881, de rouwplechtigheden van 1883 en de onthulling van het praalgraf van de schrijver in 1886, toen het zich meteen ook in vele varianten had ontwikkeld. Conscience heette toen niet alleen een ‘vader’, maar ook een ‘schepper’, een ‘wekker’, een ‘verwekker’ en een ‘padvinder’

30. W. Schepmans, *Geschiedenis onzer maatschappijen [...]*, pp. 354-355.

31. Zie *Conscience-dag te Antwerpen 11 augustus 1912 [...]*.

32. Zie over deze redevoeringen, in een bredere context, ook M. de Ridder, *Ouverture 1912 [...]*, pp. 36-48 en 81-123.

te zijn (geweest). Hij werd daarbij steeds in een zelfde soort *setting* ten tonele gevoerd, een *setting* van onderdrukking en verval: een volk dat in een doodsslaap lag, een taal die door overheersing was vergeten, een stem die was gesmoord, hartstochten die waren afgestompt. Conscience, zo wilde het verhoog, had dit alles hersteld: “*Den nationalen trots heeft hij bij den volke wakker geschud, de wellen der geschiedenis opnieuw doen vloeien, de ijskorst, die het hart van zijn landgenooten omsloot, gesmolten. Over die logge massa, heeft hij den scheppenden geest geblazen, die Lazarus van den dood verwekte.*”³³

In dat perspectief gold Conscience's werk als een levenwekkende kracht. De nog jonge De Mont, op dat moment nog leraar aan het Antwerpse atheneum, sprak in 1883: “*Zoo werd de Kunst hare Nationale, hare Democratische zending weder bewust, zoo wist zij al wat den volke dierbaar was, tot stoffe en tot doel te maken.*”³⁴ Conscience's woord luidde, kortom, een wedergeboorte in. Zo had Conscience ook zelf zijn taak omschreven. In de beroemde slotwoorden van *De Leeuw van Vlaenderen* had hij op een klassiek romantisch en in Europa wijd verspreid thema gevarieerd, dat van de nationale ontwakking. Hij had zijn volk uit zijn lethargie willen halen, uit de 'laffe slaep' waarin het was 'vervallen'.³⁵ Dat maakte hem voor zijn bewonderaars van de jaren 1880 tot een verlosser, tot de vader van het Vlaamse gezin.

Dit traditionele verhoog leefde ook in 1912 nog voort. Het eeuwfeest was een “*roerend-naïeve*” blijk van “*dankbaarheid van kleine kinderen tegenover een goeden vader*”, zo schreef een lucide commentator.³⁶ Ook De Clercq zette op die wijze in. Hij opende zijn toespraak op een intieme manier met een verwijzing naar de reden waarom Vlaanderen zich op deze dag had verenigd: “*Want, wij weten het al, niet een wet, niet een bestuur, een boek heeft Vlaanderen gemaakt!*”³⁷ *De Leeuw van Vlaenderen* had het Vlaamse volk een geweten, een bewustzijn en zelfvertrouwen gegeven en daarom was en werd Conscience terecht gehuldigd en vereerd. Na een uitweiding over de literaire kwaliteiten en de verscheidenheid van diens werk richtte De Clercq zich tot de toehoorders. Hij riep hen op tot navolging en arbeid. In een doorwrocht-poëtische passage schetste hij de geschiedenis van Vlaanderen, waarbij de oude

33. Aldus Gerard Schoiers in zijn lijkrede op Conscience (1883), geciteerd in M. Antheunis, *Hendrik Conscience [...]*, p. 157. Vgl. A. Stynen, *Een geheugen in fragmenten. Heilige plaatsen van de Vlaamse beweging*, Tielt, 2005, p. 174.

34. Geciteerd in M. Antheunis, *Hendrik Conscience [...]*, p. 161.

35. Zie J. Tollebeek, *Conscience's niemandsland. De Leeuw van Vlaenderen, de natie en de geschiedenis*, in: P. Delsaerd & M. De Schepper (red.), *Letters in de boeken. Liber amicorum Ludo Simons*, Kapellen, 2004, pp. 329-338. Voor de slotwoorden van *De Leeuw van Vlaenderen*, zie ook de opmerking in G.H. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett der Historie. Der Mythos der Schlacht von Kortrijk und die Erfindung Flanderns im 19. Jahrhundert*, Berlin, 2002, p. 89.

36. Conscience und kein Ende [...].

37. R. De Clercq, *Redevoering uitgesproken in de feestzaal van de Koninklijke Maatschappij van Dierkunde te Antwerpen, op 11 Oogst 1912*, in: M. Sabbe e.a., *Hendrik Conscience. Studiën en kritieken*, Antwerpen, 1913, p. 14.

beelden van verval, ondergang en wederopstanding werden geëchood. Eens, zo luidde het, had de Vlaamse zon zich hel weerspiegeld in de tijdstroom, tot een schip het water had doorkliefd en de 'lichtspranken' zich hadden verspreid. Maar geleidelijk waren zij opnieuw tot een eenheid gekomen, in de wemeling was een Vlaamse beweging ontstaan – tot uit haar midden, 'als een schitterende vuurzuil', Consciences werk was geschoten de 'oerpijler' van wat nu moest volgen: een Vlaams conservatorium, een Vlaamse opera, een Vlaamse hogeschool.³⁸

De Mont gebruikte op datzelfde moment een ander beeld, een Bijbels beeld. *"In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God"*, zo citeerde hij, om dan dadelijk de parallel te trekken: was ook Consciences Woord niet een goddelijk woord geweest, dat het Vlaamse volk nieuw leven en licht had geschonken? Die vaststelling leidde ditmaal echter niet, anders dan in 1883, tot geheven, vererende armen, wél tot een waarschuwende vinger. Want anders dan in zijn lijkrede liet De Mont zijn toehoorders ditmaal niet de eed zweren het werk van Conscience te zullen voltrekken. De eed was nu een aanklacht geworden. Het volk, zo klonk het in de zaal van de Koninklijke Harmoniemaatschappij, was traag, ijdel en gierig geworden, het ontbeerde de wil om te strijden, het stelde zich tevreden met een *"tweede rangsvolk"* te zijn. In het verkiezingsjaar 1912 klonk de uithaal van De Mont fel: *"Nu, ook strijden wij, sinds 15 jaren, voor onze Vlaamsche Hoogeschool; en, nu, dat de tijd gekomen is, om de beloften te vervullen; nu, dat ge zoudt moeten strijden met vereende krachten; nu, als iedereen het oog op ons [ge]richt houdt, om te weten of onze gloeiende zangen geen ijdele woorden zijn, ... nu juist laat gij u door tweedracht verdeelen!"*³⁹

Dat beide sprekers aan het slot van hun toespraak naar de Gentse universiteit en haar vernederlandsing verwezen, was natuurlijk geen toeval. De strijd voor een Vlaamse hogeschool was al op het einde van de negentiende eeuw hoog op de agenda van de Vlaamse beweging komen te staan.⁴⁰ De zogenaamde tweede Hoogeschoolcommissie, opgericht onder impuls van Max Rooses, organiseerde vanaf 1910 een grote propagandacampagne, die ook in de politieke partijen weerklank vond. In Antwerpen bepleitten de katholiek Frans Van Cauwelaert, de liberaal Louis Franck en de socialist Camille Huysmans – de 'drie kraaiende hanen' – het recht van het Vlaamse volk op hoger onderwijs in de eigen taal. Er werd een wetgevend initiatief genomen en er werd gemanifesteerd.⁴¹ Omdat in 1912 parlementsverkie-

38. R. De Clercq, *Redevoering [...]*, pp. 18-19.

39. *Samenvatting van de redevoering door Pol de Mont uitgesproken in de Grootte Zaal der Koninklijke Harmoniemaatschappij te Antwerpen op 11 Oogst 1912*, in: M. Sabbe e.a., *Hendrik Conscience [...]*, pp. 24-25.

40. Een globaal overzicht van deze strijd biedt K. de Clerck, *Onderwijs - Hoger onderwijs - Gent*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 2279-2290.

41. Voor de manifestaties: A.-M. Simon-Van der Meersch & E. Langendries, *De vernederlandsing van*

zingen zouden plaatsvinden, bood het eeuwfeest van Conscience een uitgelezen kans om deze kwestie opnieuw onder de aandacht te brengen.⁴² De politici die 's avonds tijdens de volksbetoging op de Grote Markt het woord voerden, verbonden allen Conscience's geest met de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit.⁴³

Het eeuwfeest was er klaarblijkelijk niet alleen om een groot schrijver te herdenken, maar ook om het belang van de politieke actie te onderstrepen. Het ging in 1912 met andere woorden niet alleen om de glans van het verleden, maar ook, zoals De Clercq het uitdrukte, om het recht van de Vlamingen op het heden.⁴⁴ Of nog: de optocht van de volksmaatschappijen met hun leuzen en meer nog de toespraken maakten duidelijk dat velen de tijd gekomen achtten om het Woord (het evangelie volgens Conscience) in de Daad om te zetten. Advocaat Joost Borginon schreef een week na de feesten: *"Och, brave mensen, vergist u niet; het was voor Conscience, dat men vierde en jubelde, voor Conscience, voor de Vlaamsche hoogeschool en voor al 't andere dat volgen zal en volgen moet. Maar omdat we zoo prachtig gevierd hebben, gezongen en gejubeld en verlicht, is het noodig nu eventjes een woordje te zeggen, wat er nog moet gedaan worden. (...) Feesten zijn betoogingen op welke veel gesproken wordt, vele woorden gebruikt. We moeten daden hebben."* Het Woord en de Daad – de feestrede werd in 1912 strijdrede: *"We moeten nog iets anders hebben dan standbeelden, redevoeringen, vlaggen, bloemen, feesten, jubelzangen; we moeten eene Vlaamsche hoogeschool hebben."*⁴⁵

Deze verschuiving maakte dat Conscience's eeuwfeest niet alleen een manifestatie was waar de eigen – Vlaamse – identiteit door middel van rituelen en herinneringen werd versterkt; zij was ook een 'revendicatieve' manifestatie, een forum waarop de onvrede met de bestaande toestand werd geventileerd.⁴⁶ In dat perspectief volstond een historisch georiënteerd cultuurflamingantisme niet meer, het politieke potentieel van de Vlaamse beweging moest worden gemobiliseerd. De door zo velen toegejuichte praalstoet kon voor iemand als Vermeylen (wiens op 21 juli in Brussel uitgesproken herdenkingsrede van Conscience door Karel Van

de Gentse universiteit, in: G. Leemans e.a. (red.), *Vlamingen komt in massa. De Vlaamse beweging als massabeweging*, Gent-Antwerpen, 1999, pp. 120-146.

42. H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden*, Kortrijk, 1982, pp. 261-262.
43. Redevoering van volksvertegenwoordiger Augusteyns, Redevoering van den h. K. Huysmans en Redevoering van den h. H. Baels uit Oostende, in: *De Vlaamse Gazet*, 12 augustus 1912.
44. R. De Clercq, *Redevoering [...]*, p. 14.
45. J. Borginon, Na het feestvieren. De beteekenis van een beeld, in: *Het Handelsblad van Antwerpen*, 24 augustus 1912. Vgl. Verheerlijking van Conscience [...] over de toespraak van De Mont: 'half kanselrede, half strijdrede'.
46. Vgl. over de ontwikkeling van de Guldensporenvieringen: J. Tollebeek, *De Guldensporenvieringen*, in: G. Leemans e.a. (red.), *Vlamingen komt in massa [...]*, pp. 36-63.

de Woestijne 'eene daad' was genoemd)⁴⁷ dan ook alleen maar een verlamrende werking hebben; in een haast nietscheaanse ambiance verlangde hij naar een bevrijding uit de geschiedenis, naar een concreet en eigentijds streven. Conscience zelf was intussen minder een erflater dan wel een opdrachtgever geworden – van een opdracht die in belang boven de *patronus* uitsteeg. Conscience's naam leek nog slechts te worden gebruikt als betekenisdrager van een hoger ideaal.

Of toch niet? Wat bezielde toch De Clercq toen hij zijn rede besloot met de woorden: *“Doch, wat ons van zege en zegen ook te wachten staat 'den arbeider van den eersten dag, den redder uit den hoogsten nood, U, vader Conscience', vergeten uw kinderen nooit! ...”*⁴⁸

HET EEUWIGE VERBEELD

Om personen of gebeurtenissen nooit te vergeten, worden monumenten en standbeelden opgericht. Ook de herinnering aan Conscience werd op die manier vastgelegd.⁴⁹ Nog tijdens zijn leven vonden een bronzen gedenkplaat op zijn geboortehuis en een standbeeld hun bestemming in Antwerpen. Tijdens de Consciencefeesten van 1912 werd dat patrimonium verder uitgebreid. Aan het Wiertzmuseum in Brussel, waar Conscience jarenlang conservator was geweest en was gestorven, werd een door Pol Stoffijn vervaardigde gedenksteen aangebracht. In Blankenberge, waar de familie Conscience in 1868 was gaan wonen, werd eveneens een monument onthuld, in een passende stijl: *“Een visser in werkkleedij zittende op eene rots is aandachtig verslonden in een van Conscience's boekwerken nevens hem een schilderachtige waterval, welke tusschen woeste rotsblokken komt neergeruischt; op het bovengedeelte, een verguld medaillon in brons met het afbeeldsel van den grooten Vlaamschen schrijver.”*⁵⁰

Naast de publieke plaats die Conscience in verschillende gemeenten kreeg toebedeeld, kwam de schrijver ook bij zijn bewonderaars thuis. Tijdens het eeuwfeest leek niemand nog zonder portret van de schrijver te kunnen. Duizenden medailles, gedenkpenningen en speldjes werden verkocht, in brons, zilver en goud. De firma Maarten Mauquoy, sinds 1875 in Antwerpen gevestigd, had naar eigen zeggen de prijzen uiterst laag gehouden *“om ieder Vlaming de gelegenheid te verschaffen eene blijvende herinnering van onzen Vlaamschen schrijver te bezitten”*.⁵¹

47. K. Van de Woestijne, *Conscience nogmaals herdacht*, in: K. Van de Woestijne, *Verzameld journalistiek werk, dl. 5: Nieuwe Rotterdamse Courant december 1911 - januari 1913*, Gent, 1989, p. 19.

48. R. De Clercq, *Redevoering* [...], p. 19.

49. Zie meer in het algemeen: T. Verschaffel, *Eigen helden. Monumenten voor Vlaamsgezinden*, in: F. Seberechts (red.), *Duurzamer dan graniet. Over monumenten en Vlaamse Beweging*, Tiel-Antwerpen, 2003, pp. 45-72.

50. In 2012 werd een levensgroot bronzen beeld van Conscience onthuld in Schilde, bij Antwerpen, waar de schrijver herhaaldelijk verbleef.

51. Letterenhuis, C34: Reclame van de firma M. Mauquoy en Zonen voor brelokken, gedenkpenningen en spelden met de beeltenis van Hendrik Conscience.

Daarnaast werden de huiskamers opgesierd met papieren monumenten. Ter gelegenheid van het eeuwfeestjaar gaf de Nederlandsche Boekhandel een geïllustreerde jubileumuitgave van de volledige werken van Conscience uit. In de kranten werd herhaaldelijk geadverteerd voor de 'prachttuitgaaf', die 135 frank kostte, en voor de gewone uitgave van 90 frank, beide op afbetaling te verkrijgen. Bovendien konden de achteenvijftig volumes in een boekenkastje van zeer sterk eikenhout worden verzameld; vanzelfsprekend kon ook dat in termijnen worden betaald. Ook van dit kastje bestond bovendien een luxevariant: een iets groter model in notelaar of mahoniehout, versierd met een portret van Conscience in marmerglas.⁵² In totaal werden in 1912 30 000 volumes verkocht, voor een bedrag van 70 000 frank, een verkoopsucces waartoe de boekenkastjes zeker zullen hebben bijgedragen.⁵³

Het grootste en meest volledige monument van alle zou echter de Consciencetentoonstelling van De Bom worden, ook al was die, als onderdeel van het feestprogramma, slechts als een tijdelijk evenement opgezet. Toen na de feestroes de vlaggetjes natgeregend waren, het groen verkleurd en de bloemen verwelkt, zoals een melancholische commentator schreef,⁵⁴ bleef inderdaad nog iets van de herinnering aan Conscience in het Hotel De Beukelaer doorleven: de tentoonstelling zou nog tot 29 augustus op zondag geopend blijven. Met het naderen van de sluitingsdatum gingen er echter steeds meer stemmen op om de tentoonstelling nog te verlengen, meer nog: om de voor de tentoonstelling bijeengebrachte collectie een permanent karakter te geven en een museum op te richten. De Bom had dat idee al bij de opening van de expositie geopperd: *"Wellicht wordt uit haar de behoefte aan een meer bestendige herdenking gerechtvaardigd, en zal zij leiden tot het inrichten van een klein Conscience-museum, dat, beter nog misschien dan eenig standbeeld of praalgesteente, een hulde zal zijn aan onze Vlaamsche nationale wedergeboorte."*⁵⁵

Het besluit van het stadsbestuur om de tentoonstelling nog een maand langer open te houden deed de gemoederen niet rusten. *"Laten we er toch voor zorgen"*, zo noteerde de hierboven aangehaalde melancholische commentator, *"dat al dit kostbaars nu niet uiteenga, terug naar het donkere archief, naar duistere kamers, in oude schuiven, bij stoffige papieren. Dit is het oogenblik om Conscience's testament indachtig te zijn."*⁵⁶ In dat testament had de schrijver inderdaad de wens uitgedrukt

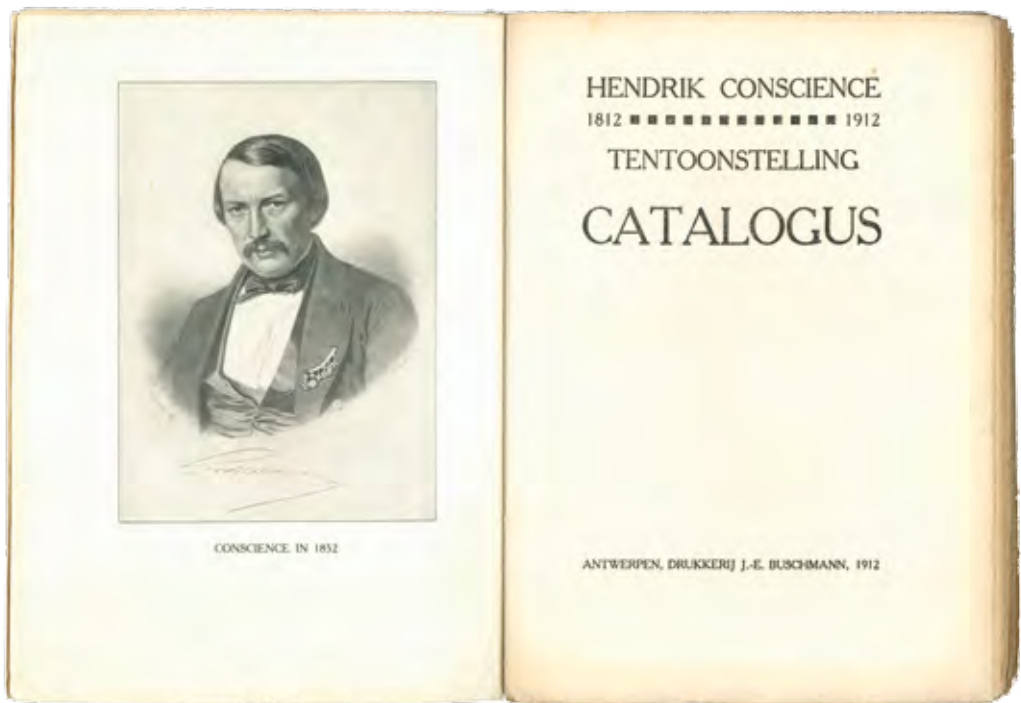
52. Letterenhuis, C34: Advertenties voor Hendrik Conscience's volledige werken en bijbehorende boekenkast.

53. Letterenhuis, C34: informatie uit G. van Cauwenbergh, *Boekhandel en boekverkopers te Antwerpen 1900-1940*, s.l., 1953.

54. Swing, De duurzaamste Conscience-hulde: een Conscience-museum. Opdat men beware al het kostbare, nuttige en eigenaardige dat van Conscience bewaard is gebleven, in: *De Nieuwe Gazet*, 5 september 1912.

55. *Ter inleiding*, in: *Hendrik Conscience Tentoonstelling 1812-1912 [...]*, ongepagineerd.

56. Swing, De duurzaamste Conscience-hulde [...].

Titelpagina van de tentoonstellingscatalogus, Antwerpen, 1912. [ADVN, VB 16128]

dat alle voorwerpen die hem bij de huldeviering van 1881 waren aangeboden, samen zouden worden gehouden.⁵⁷ De autoriteit van het document zou nog herhaaldelijk worden ingezet om een museum te rechtvaardigen.

De gedachte om de nalatenschap van een schrijver een permanente behuizing te geven, was op zichzelf niet nieuw. In binnen- en buitenland konden ook in 1912 al verschillende tradities worden aangewezen rond het bewaren van de papieren en persoonlijke eigendommen van overleden schrijvers. Tentoonstellingen bleken daarbij een belangrijke rol te kunnen spelen. Voorbeelden van tentoonstellingen die aan het begin van de twintigste eeuw tot museum werden omgevormd, zijn onder meer te vinden bij Willem Bilderdijk (1756-1831) en Eduard Douwes Dekker (1820-1887) in Nederland. De tentoonstelling van allerlei documenten van Bilderdijk in het Stedelijk Museum in Amsterdam in 1906 gaf de eerste aanzet tot de oprichting van de vereniging Het Bilderdijk-Museum. De inspanningen die het bijeenbrengen van de vele handschriften, brieven en persoonlijke stukken had gekost, vormden voldoende aanleiding om een kamer in de Vrije Universiteit van Amsterdam als museum in te richten. Ook bij Multatuli was er sprake van een probleemloze overgang van tentoonstelling naar museum. De viering van de vijftigste verjaardag van *Max Havelaar* in 1910 bracht zoveel materiaal bijeen dat de besteding in een permanente tentoonstelling datzelfde jaar nog werd gerealiseerd in een zaal van het Amsterdamse Stedelijk Museum.⁵⁸

Hoe anders verging het de Consciencetentoonstelling ... De Bom had al in 1911 in een brief aan zijn *intimus* Stijn Streuvels verwezen naar de buitenlandse voorbeelden die tot de oprichting van een museum voor Conscience konden inspireren: "*Dat ware, op bescheiden voet, iets als het Musée Balzac of Victor Hugo te Parijs, of 't Multatuli- of Vondelmuseum te Amsterdam.*"⁵⁹ Maar het stadsbestuur liet zich maar moeilijk overreden. Elke keer deed het wel een kleine concessie door de tentoonstelling nog eens te verlengen, maar tot een museum wilde het niet besluiten. Intussen viel er ook een verandering waar te nemen in de doelstelling en argumentatie van de voorvechters van een museum. De Bom en De Mont bleken, zo maakt hun briefwisseling duidelijk, grotere toekomstplannen te hebben ontwikkeld: "*Geen Conscience-muzeum, maar een muzeum van documenten de gehele Vl[aaamsche] Wedergeboorte na 1830 betreffend, moest Antwerpen stichten.*"⁶⁰

57. G. Debergh, *Lof van het stof* [...], p. 13.

58. L. Decorte, Museale oorden van dichters en andere schrijvers in België en Nederland, in: *Vlaanderen*, jg. 47, 1998, pp. 10-12 en 66-67. Zie ook het themanummer *Littéraire musea en schrijvershuizen. Geen dag zonder regel van Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, jg. 43, 2005, nr. 2 en S. Onghena, Een schrijftafel en een sterfsofa. Schrijvershuizen in Vlaanderen en Nederland, in: *Ons Erfdeel*, jg. 49, 2006, pp. 247-256. Meer algemeen is E. Reitsma (en H. van den Bogaard), *Het huis van de kunstenaar. Herinneringen aan een leven*, Amsterdam, 2001.

59. Geciteerd in G. Debergh, *Lof van het stof* [...], p. 38.

60. Geciteerd in G. Debergh, *Lof van het stof* [...], p. 55.

Daarmee kwam opnieuw het hogere belang, de herleving van het Vlaamse volk, op de voorgrond te staan: het museum zou bijdragen tot de intellectuele ontwikkeling van dat volk, precies zoals de Vlaamse hogeschool dat zou doen. De Bom, huiverig voor de reactie van het stadsbestuur op deze plannen, besloot echter de naam 'Conscience-muzeum' te voeren tot er meer schot in de zaak zat. Einde oktober 1912 ging het stadsbestuur inderdaad overstag. Maar uiteindelijk zou het nog tot 1933 duren vooraleer het Museum van de Vlaamsche Letterkunde (het latere AMVC-Letterenhuis) er kwam.⁶¹

Het streven naar een musealisering van de herinnering aan Conscience toonde – net als de monumenten, de medailles, gedenkpenningen en speldjes, en de 'definitieve' uitgave van het werk van de schrijver in haar bewaarmeubel – hoezeer de belofte van De Clercq leefde en hoe zij kon worden ingelost. Het museum was een schrijn voor de relieken van Conscience en van alle anderen die tot de Vlaamse wedergeboorte hadden bijgedragen. Het was een heilige plaats, precies zoals de Kortrijkse Groeningekouter, het Gentse Campo Santo, het Antwerpse Schoonselhof en de Brusselse Alhambraschouwburg dat waren of zouden worden.⁶² Daar werd niet vergeten, maar werd het eeuwige verbeeld.

IN DE GEEST VAN CONSCIENCE

"*We moeten daden hebben*", schreef Borginon in 1912. Lang heeft de tijd van daden na de feestroes niet mogen duren. De Grote Oorlog trok een scherpe scheidslijn tussen oud en nieuw. Het jaar van Conscience werd daarmee verankerd in de 'lange negentiende eeuw'. Toch was de verhouding tussen oud en nieuw, traditie en verandering, bij het eerste eeuwfeest van Conscience complexer dan die periodisering laat uitschijnen.

Er werd in die feestweek inderdaad in de eerste plaats gevierd en gejubeld op een manier die niemand onbekend was. Het negentiende-eeuwse spektakel kreeg vorm en kleur in een praalstoet, in lofzangen en bloemleggingen, in een tentoonstelling. Conscience groeide daarin uit van een groot schrijver tot een man die in sacrale sfeer werd herdacht. Zijn bewonderaars wilden zich door de praalwagens van de stoet in de werkelijkheid van zijn romans laten opnemen, in de salons van de tentoonstelling wilden ze hem nabij komen. Illusie, sensatie: het ging om de glans van het verleden.

Maar in een optocht en in redevoeringen werd duidelijk dat dit een oriëntatie op het heden niet uitsloot. De leuzen herinnerden eraan dat Conscience ook een maatschappelijke strijd had ingezet. Van op de podia wezen intellectuelen en

61. Zie voor de moeizame ontwikkeling tussen 1912 en 1933: G. Debergh, *Lof van het stof [...]*, pp. 59-99.

62. A. Stynen, *Een geheugen in fragmenten [...]*.

politici naar de horizon, waar een Vlaamse hogeschool verrees. De scherpsten onder hen wilden niet van 'carnavalriddertjes' en praalwagens weten, zij verlangden daadkracht in eigentijdser vormen. Toch kon ook die toekomstblik niet bestaan zonder terugblik. Met de plannen om de erfenis van Conscience in een museum te bestendigen, om bovendien de nalatenschap van de hele literaire tak van de Vlaamse beweging in één gebouw te verenigen, werd de Daad vanuit het Woord gerechtvaardigd. Het museum moge latere beschouwers wel eens een mausoleum zijn toegeschenen, vol dode schrijverszielen die tussen hun bureaus, leunstoelen en inktpotten rondwaarden, voor zijn voorvechters was het een bron van leven.

Conscience zelf bleef – ook toen was besloten het museum niet alleen aan hem, maar aan de hele Vlaamse beweging te wijden – een voorman, die steeds opnieuw werd herdacht. In 1916, midden in de Grote Oorlog, toen zijn erfgenamen (verder) onder elkaar verdeeld raakten, werd bij zijn graf een *“op het huidige tijdsgewricht toepasselijke bladzij, waaruit de geest van Vlaanderen's Grooten Doode tot ons en onze tijdgenooten spreekt”*, voorgelezen.⁶³ Conscience bleef als vaderfiguur de *“eerlijkste, gemoedelijkste, zuiverste uitdrukking van ons nationaal willen”*.⁶⁴ Als *embodied memory* droeg hij als het ware de hele geschiedenis van de Vlaamse beweging in zich: hij stond aan haar oorsprong, hij belichaamde haar streven. Zo verenigde zijn herdenkingscultus verleden, heden en wat komen zou: *“In den geest van Conscience, en van hem uitgaande naar breeder wegen, daar ligt veilig onze toekomst”*, zo luidde het in 1912.⁶⁵

Germa Greving (°1988) studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen, de Rijksuniversiteit Groningen en de KU Leuven, waar zij stage liep in het kader van een *research master*. Momenteel verricht zij onderzoek naar het ontstaan en de maatschappelijke betekenis van oorlogsmonumenten in Assen bij het Drents Archief en voert zij een immaterieel erfgoedproject uit bij Museum Het Pakhuis in Ermelo.

Jo Tollebeek (°1960) is verbonden aan de onderzoeksgroep 'Cultuurgeschiedenis vanaf 1750' van de KU Leuven. Hij werkte onder meer over de geschiedenis van de geschiedschrijving en de universiteitsgeschiedenis. Recent publiceerde hij *Gedachtenissen. Commemoratieve praktijken in de geesteswetenschappen omstreeks 1900* (2013) en redigeerde hij samen met Eline van Assche *Ravage. Kunst en cultuur in tijden van conflict* (2014).

63. Letterenhuis, C34: 'Conscience-hulde op 9 juli 1916', bron onbekend.

64. *Letterkundig overzicht*, nr. 7, september 1912, bewaard in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen.

65. *Letterkundig overzicht*, nr. 7, september 1912, bewaard in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen.

GERMA GREVING & JO TOLLEBEEK

De glans van het verleden, het recht op het heden.

Over het eerste eeuwfeest van Conscience.

In de zomer van 1912 werd met veel enthousiasme de honderdste geboortedag van Hendrik Conscience gevierd. Het eeuwfeest, dat vooral in Antwerpen veel publiek trok, illustreerde hoezeer ook nog aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog dergelijke herinneringsfeesten werden gekenmerkt door een ouder, romantisch idioom. In een traditionele, negentiende-eeuwse praalstoet en een door Emmanuel De Bom opgezette tentoonstelling werd de geschiedenis tot iets heiligs gemaakt, iets dat blijvende trouw afdwong. Maar tegelijk kreeg het eeuwfeest ook een actuele betekenis en werd Conscience niet alleen een erflater, maar ook een opdrachtgever. Tijdens twee 'plechtige feestzittingen' presenteerden René De Clercq en Pol De Mont Conscience als vader, die op gepaste wijze moest worden herdacht. Maar zij benadrukten ook dat het Woord van de schrijver tot Daden moest leiden. Dat maakte van het eeuwfeest van 1912 meer dan een romantisch herinneringsfeest: het ging ook om een politieke manifestatie, met een strijdbaar karakter en eigentijdse eisen ('onze Vlaamsche Hoogeschool'). Dit sloot niet uit dat ernaar werd gestreefd de herinnering aan Conscience te musealiseren. De blik op de verdere Vlaamse ontvoogding vereiste blijkbaar ook een terugblik. Daarmee werden verleden en heden wederzijds op elkaar betrokken.

GERMA GREVING & JO TOLLEBEEK

**The splendour of the past, the right to the present.
About Conscience's centenary celebration.**

The 100th anniversary of the birth of Hendrik Conscience was celebrated with great enthusiasm in the summer of 1912. The centenary celebration, which drew a lot of public in Antwerp in particular, illustrated to which extent such memorial celebrations were characterised by an older, romantic idiom even on the eve of the First World War. A traditional nineteenth century pageant and an exhibition created by Emmanuel De Bom turned history into something holy, that enforced enduring loyalty. At the same time, however, the centenary celebration also acquired a present-day significance and thus Conscience became not only a testator but also an initiator. During two 'formal festive sessions' René De Clercq and Pol De Mont presented Conscience as the father who deserved to be remembered in a fitting manner. However, they also emphasized that the Words of the author needed to be translated into Actions. This meant that the 1912 century celebration was more than a romantic commemoration: it was also a political manifestation that was militant in nature and with contemporary demands ('Our Flemish University'). This did not exclude that it was attempted to musealize the memory of Conscience. The prospect of a continued Flemish emancipation apparently also required retrospection. Thus the past and the present were interlinked.
